

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTE

Aynur ÖZUGURLU*, Onur HAMZAOĞLU**

Öz: Akademinin yapısal sorunlarına eleştirel bir bakış sunmayı amaçlayan bu dosya, bilginin ve eğitimin metalaşması, yükseköğretimin hızla büyüyen bir 'piyasa' olarak kitleselleşmesi, tıp eğitiminde güncel eğilimler ve sorunlar, akademik özgürlüğün ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin tahribati, koronavirus krizinde uzaktan öğretime geçiş gibi temel başlıkları dünyada ve Türkiye'de üniversitelerin tarihsel gelişimiyle birleştirerek tartışmaktadır.

Anahtar sözcükler: üniversite, akademi, neoliberal kapitalizm, tıp eğitimi, otoriterleşme

University in the World and Turkey

Abstract: Aiming to provide a critical perspectives on the structural problems of academy, this issue discusses the major topics such as the commodification of knowledge and education, the massification of higher education as a rapidly growing 'market', current trends and problems in medical education, the destruction of academic freedoms and gender equality, the transition to online education in the coronavirus crises by combining them with the historical development of universities in the world and in Turkey.

Key words: university, academy, neoliberal capitalism, medical education, authoritarianism

Dünya Sağlık Örgütü'nün 11 Mart 2020'de Covid-19 pandemisi ilân etmesiyle pek çok ülkede üniversiteler tamamen çevrimiçi sınıf uygulamasına ve uzaktan öğretime geçti. Bu süreç daha başlangıçta hem öğrenciler hem de akademisyenler açısından teknik donanım ve güvenli internet bağlantısı eksikliği, çalışmaya ayrılacak sakin mekân ve zaman yokluğu gibi somut sorunlar da dâhil olmak üzere, yükseköğretimin dayandığı eşitsizliklerin ve emek sömürüsünün ulaştığı boyutları gözler önüne serdi. Akademisyenler, bir yandan, yüz yüze iletişime dayanan eğitmenlik deneyimlerini uzaktan öğretim ortamına aktarmak, çevrimiçi sistemlerin ve pedagojilerin gereklerini eşi görülmemiş bir hızla öğrenmek, bir yandan da yükseköğretimin belirsiz geleceği karşısında hem öğrencilerinin hem de kendilerinin kaygılarıyla baş etmek zorunda kaldı. Önemli bir kısmı da, Türkiye'de vakıf üniversitelerinin de hızla uyguladığı gibi, sözleşme yenilememe, ücretsiz izne çıkartma gibi uygulamalarla pandemi koşullarında ya işsizliğe ya da gelir kaybına mahkûm edildi.

Üniversitelerin uzaktan öğretime acil geçişi ve buna eşlik eden politikalar sıradışı zamanlara özgü istisnai önlemler olarak gerekçelendirildi. Ancak, uygulanmakta olduğu haliyle bunlar ne istisnaidir ne de mevcut tek seçenektir; aksine, 1980'lerden beri adım adım üniversitelerin ve akademik yaşamın neoliberal ilkelerle yeniden yapılandırılmasını yansıtan politik tercihlerin bir ürünüdür. Neoliberalizm, çok genel olarak özelleştirme, serbest ticaret, deregülasyon ve kamu hizmetlerinin küçültülmesi gibi politikalarla ilişkilendirilen piyasa odaklı bir ideoloji ve ekonomik program olarak tarif edilir. Geçtiğimiz 40 yıl boyunca, bu programın yürütülmesi dünyanın farklı coğrafyalarında farklı biçimler olsa da bazı temel ilkeler her yerde

geçerliliğini korudu ve üniversitelerin genel yapısal özellikleri haline geldi. Aşağıda kısaca topladığımız bu temel ilkeleri yeniden hatırlamak, hem pandemi sürecinde yürütülen öğretim modelini sorgulamayı hem de kamusal araştırma ve eğitime dönük alternatifler tahayyül etmeyi mümkün kılabilir:

Birincisi, kuşkusuz, eğitimin ve bilginin kamu yararına olma özelliğini tamamen ortadan kaldıran piyasalaştırma girişimidir. Bu adım, gerek öğrenci harçlarının genelleşmesi gerekse de özel ve vakıf üniversitelerinin teşvik edilmesi yoluyla yükseköğretimi bir bütün olarak paralı hâle getirip ticarileştirdi. Eğitimin ardından bilgi üretimini de piyasaya bağımlı kılan ikinci adım, 1990'larda üniversitelerin "sürdürülebilirliği ve rekabet edebilirliği yüksek bilgi ekonomisinin" kilit aktörü olarak tanımlanmasıyla başladı ve üniversite-sanayi işbirliklerinin geliştirilmesi, bilimsel çalışmalara sağlanan kamu desteklerinin azaltılması, akademik merakın projecilik faaliyetine dönüşürülmesi gibi düzenlemeleri kurumsallaştırdı. Bu adım, bir yandan, yükseköğretimi az sayıda seçkin araştırma üniversiteleri ile kitlesel eğitim veren yaygın üniversiteler arasında hiyerarşik bir ayrımla yeniden örgütledi ve araştırma-eğitim bağına koparıp eğitimi ikincilleştirdi. Diğer yandan, özel sektör şirketlerine ait araştırma-geliştirme ve eğitsel işlevler üstlenen üniversitelerin yükselişle zenginleştirildi. Her iki eğilim de nihayetinde, bilimin piyasa gereklerine ve sermaye ihtiyaçlarına tabi kılınmasını güçlendirdi ve üniversiteyi felsefi bir idea olarak da bilimsel bilginin biricik meşru temsilcisi olmaktan çıkarttı.

İkincisi, yukarıda özetlediğimiz yapısal nitelik, aynı zamanda, akademik emeğin piyasa disiplinine bağımlı, rekabetçi ve gözden çıkarılabilir bir emeğe

*Doç. Dr., Kocaeli Dayanışma Akademisi (KODA) Üyesi (ORCID No: 0000-0002-3151-611X)

**Prof. Dr., Kocaeli Dayanışma Akademisi (KODA) Üyesi (ORCID No: 0000-0003-2259-5183)

dönüştürülmesini, dolayısıyla, değersizleştirilmesini gerektirdi. Bilindiği gibi, bu emek geleneksel anlamda, hem yetişmesi uzun ve sabırlı bir çalışmaya dayandığı için kolayca ikame edilebilir olmayan hem de deneyim aktarımına ihtiyaç duyduğu için süreklilik gerektiren bir emek türü olarak kabul edile gelmişti. Akademik emeği kendi özyönetimine ve disiplinine sahip varsayan her iki özellik de akademisyenin kişisel esenliği için değil, başka türlü hakikat arayışına özgürce hasredilmiş bir bilimsel çalışma yapılamayacağı için gerekli ve önemliydi. Geçmiş 40 yıl içinde, üniversitelerin yapısal temeli ve kurumsal geleneği, akademik emeğe atfedilen bu klasik içeriğin bütünüyle ortadan kaldırılması ve mesleğin itibarsızlaştırılması üzerinde yükseldi. Akademisyenler, kamu yararına dayalı kolektif bilimsel uğraşı paylaşan meslektaşlar olmaktan çıkıp 'şirketleşmiş' üniversiteler ve rekabetçi bir yükseköğretim piyasası içinde yarışan, performans ölçütleriyle denetim ve gözetime tabi kılınıp yaygın bir istihdam güvencesizliğine mahkûm edilen, dolayısıyla da gücünü ve özerkliğini neredeyse tümüyle yitirmiş bir mesleğin üyeleri haline geldi.

Üçüncüsü, yukarıdaki her iki yapısal özelliği bütünleştiren bir mekanizma olarak, akademik özgürlük ve kurumsal özerklik yerine, biat gerektiren korporatist bir işletme modeli esas haline getirildi. Bu model, üniversitelerin, geçmiş Batıda gelişen haliyle 19. yüzyıla uzanan özerklik ve demokratik işleyişe dayalı kurumsal geleneğinin de sonu oldu ve vahim sonuçlar yarattı. Öncelikle, üniversitelerin devlet ve sermaye karşısında kurumsal özerklik kapasitesini çok büyük ölçüde erozyona uğratarak akademik emeği daha keyfi, daha despotik bir çalışma rejimine tabi kıldı ve nihayet, üniversite yaşamının her düzeyinde itaat ve biate dayalı hiyerarşik bir ilişkiyi adeta norma dönüştürdü. Böylece, eleştirel yaklaşımları ve pratikleri sansürleme, ulusal ve toplumsal değerlere aykırı olduğu ilân edilen çalışma merkezlerini, yayınları, araştırmaları yasaklama, disiplin soruşturmalarını başta öğrenciler olmak üzere yaygınlaştırma, muhalif akademisyenlerin entelektüel ya da politik çalışmalarına dönük olarak görevi son verme, hapsedme, hatta öldürme gibi cezalandırıcı pratikleri giderek genişletti. Türkiye'de tarihi eski olmakla birlikte, özellikle 2000'lerden itibaren üniversitelerin çoğu bu tür otoriter pratiklerin ve cinsiyetçi, ırkçı ayrımcılıkların küresel ölçekte daha sık, daha kolay sergilendiği yerler haline geldi.

Üniversiteler, Kovid-19 pandemisine, yukarıda özetlediğimiz bütün bu süreçleri çoktan kurumsallaştırmış ve güçlendirmiş olarak girdi. Pandemiye verdikleri öncelikli yanıt ise, bilindiği gibi, tıbbî ve Kovid-19 bağlantılı araştırmalar dışında, tümüyle ve sadece eğitsel işlev taşımak oldu. Bu durum, şüphesiz, bilimsel araştırmaların içsel parçası olmaktan çıkartılıp sıradanlaştırılmış eğitimin yıllar sonra yeniden önem kazanması anlamında neoliberalizmin tükenmişliğini ilân ediyordu. Ancak, aynı zamanda, hele de böylesi kriz dönemlerinde, yaşamın hangi koşullar ve çelişkiler içinde yeniden örgütlenebildiğini açığa çıkartacak geniş kapsamlı toplumsal araştırmaların gözden çıkartıldığını, bu bilimsel ihtiyacın bütünüyle

akademisyenlerin kişisel çabalarına ve boş zamanlarına terk edilmiş olduğunu da kanıtlıyordu. Üniversitelerin hem mevcut hem de bu döneme özgü yeni araştırmaları mümkün kılacak sağlıklı, güvenilir erişim desteği ve kaynak sağlamaktan kurumsal olarak da perspektif olarak da bu kadar uzaklaşmış olmaları, pandemi koşullarıyla değil, neoliberalizmin kendisiyle birlikte üniversiteleri de çöküntüye uğratmış olmasıyla açıklanabilir ancak.

Dahası, Kovid-19 pandemisini artık çok büyük bir çoğunluğu sözleşmeli, yarı-zamanlı, proje-temelli geçici pozisyonlardan oluşan güvencesizleştirilmiş akademik kadrolarla karşılayan üniversiteler, öğretim faaliyetini de bu kadroların bir kısmını gözden çıkartarak, kalanların da iş yükünü artırarak gerçekleştirmektedir. İş yükünün, sadece çevrimiçi öğretime hazırlanmış olmayı değil, evi dersliğe dönüştürmenin zorluklarını ve olağanüstü biçimde ağırlaşan bakım işlerini de içerdiği düşünülürse, yükseköğretim pandemi koşullarında ancak muazzam bir emek sömürüsüyle ayakta kalabilmektedir.

Üstelik bu sömürü, işsiz kalma tehdidi gibi piyasa zorbalığı dışında, siyasi baskı ve idari zorbalık da içerebilmiş ve neoliberalizmin yıllar içinde sistematik olarak derinleştirdiği ırksal, etnik ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri büyütme pahasına gerçekleştirilmiştir. Uluslararası bilimsel araştırma dergilerinin editörlerinin, pandemi döneminde kadın akademisyenlerden gelen makale başvuru oranında, erkeklerin aksine, büyük düşüş olduğu yolundaki açıklamaları, bu eşitsizliklerin çok küçük bir örneğidir sadece. Türkiye'de ise siyasi iktidar, pandemi koşullarını, örneğin, 17 Nisan 2020 tarihinde yürürlüğe giren Yükseköğretim Kanunu'ndaki genişletilmiş disiplin hükümleri ile üniversitelerdeki baskıcı ve yasakçı çalışma ortamını derinleştirerek yönetmekte, Kovid-19 pandemisiyle ilgili bilgilendirme ve açıklama yapan kimi akademisyenleri disiplin soruşturması tehdidiyle özür dilemeye zorlamakta, bilim insanının topluma ve bilimsel hakikatlere karşı duyduğu sorumluluğu suç sayabilmektedir.

Kovid-19 pandemisi ilân edilmezden önce hazırlıklarını büyük ölçüde tamamlamış olduğumuz ve iki sayı halinde yayımlanacak olan bu dosya, yukarıda üç ana başlık altında topladığımız yapısal sorunların çeşitli boyutlarını, özellikle Türkiye'de üniversitelerin durumunu ele alacak biçimde sorgulamaktadır. Pandemi sürecinin derinleştirdiği çelişkiler de dâhil olmak üzere, tartışılacak daha pek çok önemli başlığın olduğu bu sorgulama, üniversitenin hem bir felsefi idea hem de bir kurumsal gelenek olarak çeşitli reformlarla düzeltilemeyecek ölçüde tahrip edilmiş olduğunu göstermektedir. Pandemi, "yaşamın krizini" görünür kılarak bize, insanlığın ortak zenginliği olan ve geçmiş kuşakların kolektif birikimine dayanan bilimi piyasa gereklerine ve sermaye çıkarlarına teslim etmenin tüm insanlık ve yerküre için sadece yıkım anlamına geldiğini açıkça kanıtlamaktadır. Şimdi önümüzde, her zamankinden daha acil bir biçimde, bilim insanlarına ve akademik uğraşa özgürlüğünü ve onurunu yeniden kazandıracak, üniversiteyi evrensel değerlere ve insanlığın ortak zenginliğine iade edecek bir gelecek yaratma sorumluluğu bulunmaktadır.